

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΗ DE LA CROIX ΣΤΑ 1679

1. Πολλοί ξένοι περιηγητές πέρασαν ἀπό τὴν Μακεδονία καὶ μᾶς ἀφήσαν ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις γι' αὐτήν, γιὰ τὸν πληθυσμό της, γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ τῆς κατάσταση, γιὰ τὴν γεωργία της, γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ γενικὰ γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Οἱ περισσότερες βέβαια πληροφορίες ἀναφέρονται στὴν πρωτεύουσά της, τὴν Θεσσαλονίκη. Ὁνάμεσα στοὺς περιηγητές αὐτοὺς πρέπει νὰ συγκαταλέξουμε καὶ τὸν De la Croix, τοῦ ὁποίου οἱ εἰδήσεις ἔμειναν ὡς σήμερα ἀνεκμετάλλευτες. Ὁ De la Croix χρημάτισε γραμματέας τῆς γαλλικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πιθανότατα ἐπισκέφθηκε τὴν Θεσσαλονίκη ἢ τουλάχιστον πῆρε τὶς πληροφορίες του ἀπὸ ἀξιόπιστα πρόσωπα. "Ἄν καὶ ἡ περιγραφή του δὲν εἶναι διεξοδική, νομίζω ὅτι οἱ εἰδήσεις ποὺ δίνει γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη, ἰδίως γιὰ τὰ μνημεῖα της, προάγουν τὶς ἱστορικές μας γνώσεις. Ἐπειδὴ τὸ κείμενό του εἶναι σπάνιο καὶ σύντομο, τὸ μεταφράζω ἀμέσως παρακάτω. Ἔτσι θὰ γίνη προσιτὸ στὸν ἀναγνώστη καὶ θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ τὶς παρατηρήσεις μου.

2. Ἡ μετάφραση τοῦ κειμένου:

Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι κτισμένη στὸν μυχὸ τοῦ δμώνυμον κόλπου, στὴν κατωφέρεια ἐνὸς βουνοῦ ποὺ τὴν δεσπόζει. Τὸ σχῆμα της εἶναι τριγωνικό. Τὰ τείχη της μὲ τὶς ἐπάλξεις εἶναι κτισμένα μὲ πέτρες, κεραμίδια, ἀσβέστη καὶ ἄμμο, καὶ ἐνισχυμένα μὲ πολλοὺς τετράγωνους πύργους. Οἱ Τοῦρκοι ἔκει ἔκτισαν τέσσερες πύργους, ἕνα σὲ κάθε γωνία, καὶ τὸν τέταρτο στὸ μέσο τοῦ λιμανιοῦ, γιὰ νὰ ὑπερασπίζουν τὰ καράβια ἀπὸ τὶς ἐπιδρομές τῶν κονιστῶν, οἱ ὄποιοι δὲν φοβοῦνταν, γιατὶ τὸ λιμάνι δὲν διέθετε παρὰ δώδεκα μηδαμινὰ μικρὰ σιδερένια κανόνια, τὰ ὅποια δὲν εἶχαν ἀποτελεσματικότητα.

Στὴν Θεσσαλονίκη ὑπάρχει ἔνας ὁρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος, ὁ ὄποιος ἔχει ὑπὸ τὴν δικαιοδοσία του ὀντὸν ἐπισκόπους καὶ δεκαεννέα ἐκκλησίες. Ὁ "Ἄγιος Δημήτριος εἶναι ἡ μητρόπολη ποὺ ἔκτισε ὁ αὐτοκράτορας Ἀνδρόνικος καὶ τὴν ἀφιέρωσε στὴν Παρθένο. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ Μοναχὸς Α' κατέλαβε τὴν παλιὰ μητρόπολη, γιὰ νὰ τὴν μετατρέψῃ σὲ τζαμί, οἱ Ἑλληνες πῆραν τὴν ἐκκλησία τῆς Παρθένου¹, τὴν ὄποιαν ἀφιέρωσαν στὸν "Άγιο Δημήτριο καὶ αὐτὴν ἔκαμαν μητρόπολή τους.

1. Ἐννοεῖ: τοῦ Ἀνδρονίκου.

‘Υπάρχουν πέντε μονὲς καλογραιῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι ντυμένες στὰ μαῦρα μὲ ἔνα λεπτὸ πέπλο ἀπὸ τὸ ἴδιο χρῶμα, ποὺ σέρνεται στὴν γῆ. Οἱ τρεῖς μονὲς, οἱ πιὸ ἀξιομνημόνευτες, εἶναι ἀφιερωμένες στὴν Παρθένο, στὴν Ἀγία Θεοδώρα, καὶ στὴν Ἀγία Legousse. ‘Υπάρχουν ἑκατὸν κορίτσια ἢ περίπου ἑκατὸν στὴν κάθε μία, τὰ ὅποια δὲν κείρονται μοναχὲς καὶ φεύγουν ἀπὸ τὴν μονῆ, δταν θελήσονταν νὰ παντρευθοῦν. Κάποτε ζοῦσαν μὲ ἀφοκετὴ τάξη, ἀλλὰ ἀπὸ τότε ποὺ οἱ Τοῦρκοι ἔγιναν κύριοι τῆς χώρας, χαλαρώθηκε ὁ τρόπος ζωῆς τους τόσο πολύ, ὥστε τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν ζῆ μιὰ ζωὴ πολὺ σκανδαλώδη.

Οἱ Τοῦρκοι ἔχουν πολλὰ ώραῖα τζαμιά σ’ αὐτὴν τὴν πόλη, δηλαδὴ τὶς ἐκκλησίες τῆς Ἀγίας Σοφίας, τοῦ Ἀγίου Γαβριήλ, τῆς Παρθένου καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου.

‘Ο τρούλος ἡ ὁ θόλος τοῦ Ἀγίου Γαβριήλ εἶναι τόσο μεγάλος, ὥστε χρειάσθηκε νὰ τὸν στηρίξουν μ’ ἔνα τοῖχο ποὺ ἔχει 24 μὲ 25 πόδια πάχος.

‘Ο σουλτάνος Μεχμέτ Δ’, δ ὁποῖος τῷρα βασιλεύει, μετέβαλε τὴν ἐκκλησία τῆς Παρθένου σὲ τζαμί. Ἐκεῖ βλέπει κανεὶς σὲ κάθε πλευρὰ δώδεκα μεγάλους κίονες ἀπὸ ἵασπη, ποὺ ἔχουν περιφέρεια ὡς πόδια καὶ ὑψος 18. Αὐτοὶ οἱ κίονες κρατοῦν κιονόκρανα μὲ φυλλώματα, κάτω ἀπὸ τὰ ὅποια ὑπάρχουν σταυροί, τὸν δὲν ὅποιονς οἱ Τοῦρκοι δὲν κατέστρεψαν.

‘Η ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, τὴν ὅποια οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζουν Κασούμνια¹, εἶναι ἡ ἀρχαιότερη, ἡ μεγαλύτερη καὶ ἡ πιὸ εὐρύχωρη ἀπ’ ὅλες. Ἐχει τριάντα δργυμιές μῆκος μὲ εἰκοσιεπτά πλάτος. Εἶναι χωρισμένη, ὅπως ἡ Ἀγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολεως σὲ δύο στοές, τὴν μία ἐπάνω στὴν ἄλλη, οἱ δροῦες ὑποβαστάζονται ἀπὸ μία διπλὴ σειρὰ κιόνων ἀπὸ ἵασπη μὲ πέντε πόδια διάμετρο καὶ δεκαπέντε ὑψος καὶ περιτρέχουν τὸν κνοῖων ναό². Τὸ ἐσωτερικό τὸν εἶχε προφανῶς δρθομαρμάρωση, ἀν κρίνη κανεὶς ἀπὸ τὰ πολλὰ κομμάτια, τὰ ὅποια εἶναι κολλημένα ἀκόμη ἐπάνω στοὺς τοίχους. ‘Υπάρχει ἀκόμη ἔνα πηγάδι ποὺ οἱ Ἑλληνες τὸ λέγονται Ἀγίασμα. ‘Η παράδοση λέγει ὅτι πρὶν ἀπὸ 900 καὶ περισσότερα χρόνια ἡ ἐκκλησία ἀρχισε νὰ κτίζεται ἀπὸ ἔνα πλούσιο ἔμπορο καὶ ἀποτελειώθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ καιροῦ του.

Οἱ Ἐβραῖοι ἔχουν ἐκεῖ τριάντα συναγωγές· οἱ περισσότεροι ἀξιομνημόνευτες εἶναι τῆς Καστίλλης, τῆς Πορτογαλίας καὶ τῆς Ἰταλίας. ‘Υπάρχουν ἀκόμη δύο κολλέγια καὶ περισσότεροι ἀπὸ 10.000 μαθητές, οἱ δροῦοι ἔρχονται νὰ σπουδάσουν ἐκεῖ ἀπὸ δλα τὰ μέρη τῆς δθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

‘Απὸ δλα τὰ ώραῖα οἰκοδομήματα, ποὺ παρατηροῦνται ἀλλοτε στὴν Θεσσαλονίκη, δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀξιοπρόσεκτο ἑκτὸς ἀπὸ μία ἀψίδα θριάμ-

1. Ἐννοεῖ: Κασιμιέ τζαμισί.

2. Ἐτσι μόνο μπορῶ νὰ ἐρμηνεύσω τὴν γαλλικὴ φράση: «Regnent à l’entour de ce temple».

βον ἀπὸ κεραμίδια, ἡ ὅποια ὑποβαστάζεται ἀπὸ δύο μαρμάρινες παραστάδες ποὺ ἔχονν 12 ὁργιὲς ψφος, 4 πλάτος καὶ 2 πάγος. Εἶναι γεμάτες μὲ τρόπαια καὶ μὲ πολλὲς ἀνδρικὲς μορφὲς καὶ ἀνάγλυφα ἄλογα, τὰ ὅποια ὁ χρόνος σχεδὸν τὰ κατέστρεψε καὶ ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ κρίνῃ κανεὶς γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ίστορίας τους.

‘Η πόλη διοικεῖται ἀπὸ ἓναν μουσλίμ¹. ‘Υπάρχει ἔνας μουντής γιὰ τὴν θρησκεία καὶ ἔνας μολλᾶς γιὰ τὴν δικαιοσύνη. Τὸ τελωνεῖο δίνει 100.000 χρυσὰ νομίσματα τὸν χρόνο στὸν σονλτάνο. Οἱ Τοῦρκοι εἰναι 10.000, οἱ “Ελλῆνες 4.000 καὶ οἱ Ἐβραῖοι 22.000, χωρὶς νὰ ὑπολογισθῶν οἱ γυναικὲς καὶ τὰ μικρὰ παιδιά. Στὴν Θεσσαλονίκη οἱ Ἐβραῖοι ζοῦν καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος τῆς αὐτοκρατορίας. Δὲν πληρώνουν παρὰ 6.000 χρυσὰ νομίσματα φόρο ποὺ τὰ κερδίζουν τριπλὰ μὲ τὴν βοήθεια τῆς ‘Υψηλότητας ποὺ τοὺς δίνει 160.000 γιὰ τὰ ὑφάσματα, μὲ τὰ ὅποια ντύνουν τὸν γενιτσάρον. ’Έτσι μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι δὲν πληρώνουν τίποτε. Γι’ αὐτὸν κρύβουν τὸν ἀριθμό τους ὅσο περισσότερο μποροῦν μήπως αδεξηθῆ ὁ φόρος. Οἱ “Ελλῆνες πληρώνουν 4.000 πιάστρα².

3. Ἀπὸ τὶς εἰδήσεις, ποὺ μᾶς δίνει ὁ De la Croix, ἀξίζει νὰ ξεχωρίσουμε καὶ νὰ σχολιάσουμε ὁρισμένες, οἱ ὅποιες παρουσιάζουν κάποιο ιστορικοαρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τόσον ὁ De la Croix, ὃσο καὶ ὁ σύγχρονός του Τοῦρκος περιηγητής Ἐβλιὰ Τσελεμπή θεωροῦν τὴν περίμετρο τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης τριγωνική³. Ὁ De la Croix ἀναφέρει ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔκτισαν τέσσερες μεγάλους πύργους γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἄμυνα τοῦ τόπου. Οἱ πύργοι αὐτοὶ ἀσφαλῶς εἶναι: 1) ὁ νοτιοανατολικὸς τῶν θαλασσίων τειχῶν ποὺ ἔκτισε ὁ Σουλεϊμάν Α’ (1520-1566)⁴ ἐπάνω στὴν θέση τοῦ βυζαντινοῦ πύργου τῆς Σαμαρείας, δηλαδὴ ὁ σημερινὸς Λευκὸς Πύργος· 2) ὁ βορειοανατολικὸς ὁ γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Gingirli-Coulé⁵ (φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ λεγόμενος ἀπὸ τὸν Ἐβλιὰ Τσελεμπή «ἔζωσμένος πύργος», Κουσακλή-Κουλέ)⁶. 3) ὁ πύργος τοῦ λιμανιοῦ (βλ. εἰκ. 1), τὸν ὅποιον μνημονεύει ὁ περιηγητής· καὶ 4) ὁ πύργος ποὺ βρισκόταν στὸ νοτιοδυτικὸ τμῆμα

1. Μουσλίμ, ἀντὶ mütesellim = διοικητής, ἀντιπρόσωπος ἐνὸς πασᾶ.

2. De la Croix, Mémoirs, Paris 1864, τ. 2, σ. 262-266.

3. Βλ. λεπτομέρειες στοῦ Νικηφόρου Μοσχοπούνου, ‘Η Ελλάς κατὰ τὸν Ἐβλιὰ Τσελεμπή (μιὰ τουρκικὴ περιγραφὴ τῆς Ἐλλάδος κατὰ τὸν ΙΖ’ αἰῶνα), ΕΕΒΣ, τ. 16 (1940), σ. 330-339.

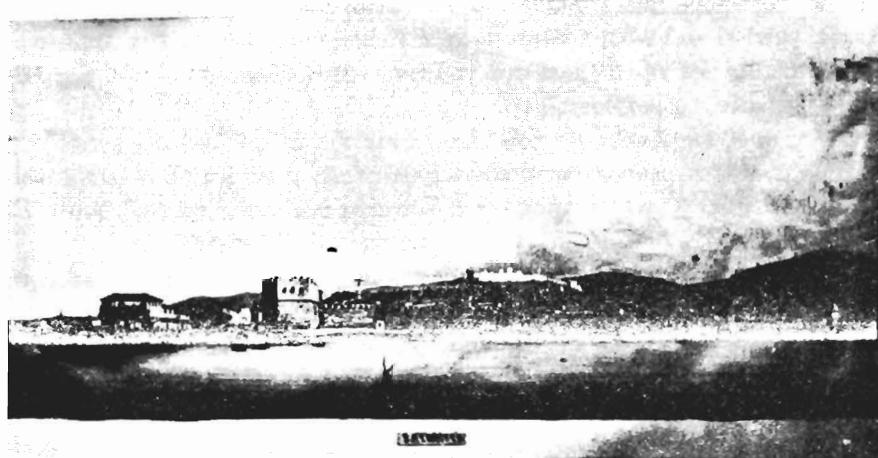
4. Βλ. Μοσχοπούνου, ἔ.ἄ., σ. 329, 330, 333-335.

5. Βλ. γιὰ τὸν πύργο αὐτὸν Ο. Ταφραλί, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 80-81.

6. Μοσχοπούνου, ἔ.ἄ., σ. 331.

τῆς πόλης¹. Εἶναι ἀσφαλῶς δὲ λεγόμενος πύργος τοῦ Βαρδάρ².

4. Ἐπίσης ὁ De la Croix μᾶς λέγει ὅτι οἱ Ἑλληνες εἶχαν τότε 19 ἑκκλησίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ Ἀγιος Δημήτριος ἦταν ἡ μητρόπολή τους.³ Εδῶ ἀσφαλῶς δὲν ἔννοεῖ τὴν γνωστὴν παλαιοχριστιανικὴν ἑκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημη-

Εἰκ. 1. Παλιὰ φωτογραφία τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὸν πύργο τοῦ λιμανιοῦ
(Ηλ. Πετροπούλου, Θεσσαλονίκη 1865, Περιοδ. «Ζυγός», τεῦχ. 46-47
(Σεπτ.-Οκτ. 1959), σ. 24)

τρίου, ἡ ὁποία μετατράπηκε σὲ τζαμί, ὅπως εἶναι γνωστὸ διάστημα 1493 ἐπὶ Βαγιαζίτ Β' (1481-1512)⁴ καὶ ὅχι ἐπὶ Μουράτ Α' (1362-1389), ὅπως γράφει ὁ De la Croix, ἀλλὰ ἄλλῃ ἑκκλησίᾳ, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ἐπὶ τουρκοκρατίας σὲ περιηγητικὰ κείμενα⁵, ὅπως ἐδῶ, καὶ σὲ τουρκικὰ ἔγγραφα⁶. Ἀκριβῶς γιὰ

1. M. L. Aimé - Martin, Lettres édifiantes, et curieuses concernant l'Asie, l'Afrique et l'Amérique avec quelques relations nouvelles des missions et des notes géographiques et historiques, Paris 1838, τ. 1, σ. 72.

2. Μοσχοπόλεων, ἔ.ἄ., σ. 330.

3. Βλ. Α. Ξυγγόπολον, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 8-9. Βλ. καὶ Γ. Α. Σωτήριον, Συμπλήρωμα Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου 1918, σ. 8, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1952, σ. 28.

4. Βλ. καὶ Aimé - Martin, Lettres, τ. I, σ. 75-76.

5. Βλ. I. K. Βασδραβέλλη, Ἰστορικὰ ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, 1695-1912, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 36, 81, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἐπισκευές τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στὰ 1699 καὶ 1708.

τὴν ἐκκλησία αὐτή, ἡ δοπία βρισκόταν στὸ παραθαλάσσιο τμῆμα¹, ὅπου ἡ σημερινὴ μητρόπολη Γρηγόριος δὲ Παλαμᾶς, πολύτιμες καὶ ἄγνωστες ώς τώρα πληροφορίες μᾶς δίδει ὁ *De la Croix*: ὅτι ἡ ἐκκλησία αὐτὴ εἶχε κτιστῇ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο (;) καὶ ὅτι ἡταν ἀφιερωμένη στὴν Παναγία. Ποιὸς δῆμος Ἀνδρόνικος τὴν εἶχε κτίσει, δὲν ἀναφέρεται. Τὸ θέμα μένει βέβαια ώς πρόβλημα. Πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Ἀνδρόνικο Β' (1282-1328), γιατὶ εἶναι γνωστὸ πόσο αὐτὸς ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ γιὰ τὴν αὔξηση τοῦ γοήτρου τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως².

Ως πρὸς τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Δημητρίου τῆς παραλίας, γνωρίζουμε ἀπὸ μεταγενέστερο περιηγητή, τὸν Ἱεραπόστολο *père Jean-Baptiste Souciel* (1734), ὅτι ἡταν βασιλικὴ τρίκλιτη ἔκκλησια καὶ ὅτι μέσα σ' αὐτὴν φυλαγόταν τὸ σκήνωμα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ³.

Τώρα πῶς συνέβη, ὥστε οἱ κάτοικοι νὰ μεταφέρουν τὴν λατρεία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στὸν ναὸ τῆς Θεοτόκου εἶναι εὔκολο νὰ τὸ καταλάβουμε, ἀν ἀναλογισθούμε πόσο στενὰ συνυφασμένη ἡταν ἡ λατρεία τοῦ Ἀγίου μὲ τῆς Παναγίας⁴. Στὴν πραγματικότητα τιμήθηκε ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας καὶ ἐπ’ ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Δημητρίου.

Πότε ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῆς λατρείας; Νομίζω ὅτι δὲν σφάλλει κανεῖς, ἂν ὑποθέσῃ ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Θεσσαλονίκης, θλιμμένοι ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἱστορικοῦ ναοῦ τοῦ πολιούχου των, δὲν ὀργησαν νὰ ζητήσουν νέα στέγη γι’ αὐτὸν καὶ νὰ μεταφέρουν σ’ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγίου καὶ ἄλλα κειμήλια τὰ δοπία θὰ κατόρθωσαν νὰ διασώσουν⁵. Καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἔγινε ὅστερ’ ἀπὸ τὸ 1493, τὸ πολὺ μεταξὺ 1493-1500.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ παράδοση ἡ προφορική, δύπος σωζόταν ώς τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας, μετέδιδε ὅτι ὁ νέος μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, στὸν δοπίο μεταφέρθηκαν οἱ εἰκόνες, τὸ λείψαντο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἄλλα κειμήλια, κτίσθηκε μετὰ τὸ 1523, ὅπότε οἱ Τούρκοι κατέσχεσαν τὸν μητροπολιτικὸν ναὸ τῆς Αγίας Σοφίας καὶ γιὰ νὰ ἀποζημιώσουν τοὺς

1. *Bλ. Aimé-Martin*, *Lettres*, τ. I, σ. 75-76.

2. *Bλ. George Ostrogorsky*, *History of the Byzantine State*, New Brunswick, New Jersey 1957, σ. 433.

3. *Bλ. Aimé-Martin*, ἔ.ἀ., σ. 75-76. *Bλ.* καὶ τὴν μελέτη τῆς *A. Ξανθούλη*, *Κυριακοῦ*, *Περιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1734* τοῦ *père Jean-Baptiste Souciel*, «*Μακεδονικά*», τ. 8 (1968), σ. 197.

4. Πρβλ. γιὰ τὶς σχέσεις λατρείας Ἀγίου Δημητρίου καὶ Παναγίας στοῦ *Tafrai*, *Topographie*, σ. 162-163, *Ἀδαμ. I. Ἀδαμαντίου*, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη*, Ἀθῆναι 1914, σ. 120.

5. Πρβλ. *Π. Ν. Παπαγεωργίου*, *Ἄρχαια εἰκὼν τοῦ μεγαλομάρτυρος ἀγίου Δημητρίου τοῦ πολιούχου Θεσσαλονίκης* ἐπὶ ἐλεφαντοστέου, *BZ*, τ. 1 (1892), σ. 486.

χριστιανοὺς γιὰ τὴν μεγάλη ἀπώλεια, τοὺς ἔδωσαν τὴν ἴδια ἔκταση τόπου κοντὰ στὸ παραθαλάσσιο τεῖχος, γιὰ νὰ κτισθῇ ἐκεῖ δὲ νέος μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου¹. Ἡ παράδοση ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, γιατὶ στὴν παραθαλάσσια θέση, δῆπος λέγει δὲ De la Croix, δὲ ὅποιος βρίσκεται πιὸ κοντὰ πρὸς τὰ γεγονότα, ὑπῆρχε παλαιὸς βυζαντινὸς ναὸς τῆς Θεοτόκου, κτισμένος ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο. Φαίνεται μάλιστα ὅτι δὲ ναὸς ἔφερε καὶ τὰ δύο ὀνόματα, γιατὶ δὲ ἀββᾶς Belley² στὰ 1777 μνημονεύει τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν νὰ τιμᾶται ἐπ’ ὀνόματι τῆς Παναγίας — ὁρθὰ βέβαια καὶ ὅχι «παραδόξως», δῆπος νομίζει δὲ Παπαγεωργίου³.

Ἄλλωστε ἡ Ἀγία Σοφία δὲν μετατράπηκε σὲ τζαμὶ στὰ 1523, δῆπος γράφει δὲ Παπαγεωργίου ἀλλὰ στὰ 1585⁴. Ἀκόμη πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι μητροπολιτικὸς ναὸς κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, καὶ συγκεκριμένα στὰ 1576, δῆπος ἀναφέρει ὁ Γερμανὸς περιηγητὴς Gerlach, δὲν ἥταν δὲ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἀλλὰ δὲ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων ἢ τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων⁵. Ἐπομένως δὲ νέος ναὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στὰ παραθαλάσσια τείχη τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἥταν δυνατὸν νὰ ἔγινε μητροπολιτικὸς ναὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, δηλ. κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα, δῆπος νομίζει δὲ Παπαγεωργίου, ἀλλ’ ἀργότερα.

Ἀνακύπτει δῆμος τὸ πρόβλημα: πότε ἔγινε μητροπολιτικὸς ναὸς ὁ Ἀγίος Δημήτριος τῆς παραλίας; Νομίζω δὲτι εἶναι κανεὶς κοντὰ στὴν ἀλήθεια, ἀν δὲ ποθέσῃ δὲτι τὸ γεγονός αὐτὸς σημειώθηκε, δταν οἱ Τοῦρκοι μετέτρεψαν τὸν ναὸ τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων σὲ τζαμί, δηλαδὴ τὸν Ὁκτώβριο τοῦ 1590⁶. Τότε θὰ μετέφεραν οἱ χριστιανοὶ τὴν μητρόπολή τους στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, δὲ ὅποιος ἔτσι παρουσιάζεται ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἔξῆς ὡς μητροπολιτικὸς ναὸς τῶν Ἑλλήνων ἔως τὸ τέλος σχεδὸν τῆς τουρκοκρατίας.

Ο νέος τώρα μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου φαίνεται δὲτι καταστράφηκε ἀπὸ ἄγνωστο λόγο, ἵσως ἀπὸ πυρκαϊά, λίγα χρόνια μετὰ τὸ 1684 (ἔτος ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ De la Croix), γιατὶ δὲ Παπαγεωργίου, δὲ ὅποιος εἶδε τὸν μητροπολιτικὸν ναὸ ποὺ σωζόταν ὡς τὴν μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1890 (ὅπότε ξανακάηκε), τὸν ἀναφέρει ὡς κτίσμα τοῦ

1. Βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ 1912, σ. 3.

2. Βλ. τὸ κείμενο τοῦ Belley σὲ Ἑλληνικὴ μετάφραση στοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 207-208.

3. Παπαγεωργίου, ἔ.α., σ. 3.

4. Βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, Ἡ χρονολόγησις τοῦ κωδονοστασίου τῆς Ἀγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, «Byzantium», τ. 21 (1951), σ. 337-339.

5. Βλ. σχετικὲς πληροφορίες στοῦ Ἀπ. Βακαλόπουλος, «Υπῆρξε ἐπὶ τουρκοκρατίας μητροπολιτικὸς ναὸς ὁ Ἀγ. Γεώργιος (Rotonda) καὶ πότε;» «Μακεδονικά», τ. 4 (1955-1960), σ. 548.

6. Βλ. Tafrali, Topographie, σ. 160. Πρβλ. καὶ Μέρτζιος, ἔ.α., σ. 134 ὑποσημ. 1.

τοῦ ἔτους 1699. ⁴Ο Παπαγεωργίου θὰ εἶδε ἵσως πλάκα ἐπάνω στὸ ὑπέρθυρο τοῦ ναοῦ ποὺ μνημόνευε τὴν ἐκ βάθρου ἀνακαίνισή του στὰ 1699, ἀλλὰ θεωρεῖ βέβαιο ὅτι δὲ ναὸς εἶχε κτιστῇ ἐπάνω σὲ παλαιότερο, ὅπως μαρτυροῦσαν «αἱ πολλαὶ διάγλυφοι πλάκες μαρμάρου ἐν τῷ ἐδάφει, βάθρα καὶ κιονόκρανα κατεσπαρμένα ἐν τῇ αὐλῇ, παντοῖα ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα ἐνψικοδομημένα ἐν τοῖς τοίχοις καὶ δὲν ἐν τῇ αὐλῇ κείμενος (κατακαυθεὶς καὶ οὗτος!) Βυζαντιακὸς ναῖσκος τοῦ Ἀγίου Νικολάου»¹. Τὰ λείψανα αὐτὰ θὰ προέρχονταν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸν πρῶτο παλαιότερο βυζαντινὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου, τὸν διόπιο εἶχε ἰδρύσει δὲ Ἀνδρόνικος.

5. Ἀξιόλογες εἶναι οἱ μαρτυρίες τοῦ *De la Croix* καὶ γιὰ τὶς σωζόμενες ἔως τότε πέντε μονὲς καλογραιῶν, γιὰ τὸν χαλαρὸ τρόπο τῆς ζωῆς τους καὶ γιὰ τὴν ἀμφίεσή τους, ἡ δόπια δὲν διέφερε σχεδὸν καθόλου ἀπὸ τὴν σημερινή. Πιθανὴ εἶναι ἡ πληροφορία του ὅτι τὰ χαλαρὰ ἥθη ἐπεκράτησαν μετὰ τὴν "Ἀλωση" (1453). Πραγματικὰ τότε παρατηρήθηκε χαλάρωση τῆς πειθαρχίας τῶν κληρικῶν². Ἀπὸ τὶς μονὲς αὐτὲς μνημονεύει δυστυχῶς τρεῖς τὶς πιὸ σημαντικές, τῆς Θεοτόκου, τῆς Ἀγίας Θεοδώρας καὶ τῆς Ἀγίας Legoussé(;)·

Κάτω ἀπὸ τὸ ἀλλοιωμένο ὄνομα τῆς τελευταίας μονῆς πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε τὸ ὄνομα τῆς Ἀγίας Ἐλεούσας. Πραγματικὰ πρόκειται γιὰ τὸ ὄνομα αὐτό, γιατὶ ὑπῆρχε στὴν Θεσσαλονίκη ὡς τὴν μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1917 μικρὴ νέα ἐκκλησία δυτικὰ τῆς σημερινῆς Ἀγίας Σοφίας, ἡ δόπια ἦταν γνωστὴ στὸν κόσμο μὲ τὸ ὄνομα Παναγία ἡ Λεχοῦσα (ἀλλοιωμένος τύπος ἀντὶ τοῦ Ἐλεούσα³) — τύπος ποὺ ἐξηγεῖ καλὰ τὸν ἀντίστοιχο Legousse τοῦ *De la Croix* — καὶ τὴν θεωροῦσαν προστάτιδα τῶν ἐγκύων. Ἡ ἐκκλησία αὐτή, μολονότι νέα, ὅπως ἀναφέρει δι Tafrali, ἦταν κτισμένη ἐπάνω σὲ παλιὰ βυζαντινὰ θεμέλια. Τὸ ὑπόγειό της, μὲ πολλοὺς κίονες καὶ κιονόκρανα βυζαντινά, ἦταν γεμάτο ἀπὸ νερὰ ἔως 1 μέτρο ὕψος. Ὁ ἴερεας τῆς ἰσχυριζόταν ὅτι εἶχε κτισθῆ στὰ χρόνια τοῦ Θεοδοσίου Β' (408-450)⁴. Ἡ γυναικεία αὐτὴ μονὴ καταστράφηκε, ἀσφαλῶς ἀπὸ πυρκαϊά, μετὰ τὸ 1679, ἔτος ποὺ γράφηκε ἡ πέμπτη ἐπιστολὴ τοῦ *De la Croix*.

Ἐδῶ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι δὲ σύγχρονος τοῦ *De la Croix*, δὲ P. Robert de Dreux, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴν Θεσσαλονίκη στὰ 1666 μνημονεύει

1. Βλ. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἴστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, ἔ.ἄ., σ. 3.

2. Πρβλ. Ἀπακαλοπούλου, Ἰστορία τοῦ Νέου Ελληνισμοῦ, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1964, σ. 147 κ.έ.

3. Βλ. Tafrali, Topographie, σ. 181, Πρβλ. καὶ Π. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ΒΖ, τ. 3 (1894), σ. 256 γιὰ παρόμοια δονομασία ἐκκλησίας Σερρῶν.

4. Βλ. Tafrali, ἔ.ἄ., σ. 181.

δύο γυναικεῖες μονές¹, τῆς Ἁγίας Θεοδώρας καὶ τῆς Θεοτόκου, μὲ τὴν διαφορὰ δτὶ μᾶς δίνει περισσότερες πληροφορίες. Ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Θεοδώρας ταυτίζεται βέβαια μὲ τὴν γνωστὴν ὁμώνυμη σημερινὴν ἐκκλησία². Ἡ τρίτη μονὴ τῆς Θεοτόκου φαίνεται δτὶ βρισκόταν στὴν θέση τῆς σημερινῆς Μεγάλης Παναγίας ἀπέναντι ἀπὸ τὸν κινηματογράφο «Ἡλύσια»³ (βλ. εἰκ. 2) καὶ

Eik. 2. Ἡ ἐκκλησία τῆς Μεγάλης Παναγίας

ὅτι καταστράφηκε γύρω στὰ 1690 ἀπὸ πυρκαϊά⁴. Ὁ Robert De Dreux δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὶς ἄλλες τρεῖς γυναικεῖες μονές.

6. Ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες ποὺ εἶχαν μετατραπῆ σὲ τζαμιὰ μνημονεύει ὁ De la Croix τὸν "Ἄγιο Δημήτριο, τὴν Ἁγία Σοφία, τὴν Θεοτόκο καὶ τὸν "Άγιο Γαβριήλ. Ἡ τελευταία ἐκκλησία εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο δτὶ εἶναι ἡ ἐκκλησία

1. *Βλ. Robert de Dreux, Voyage en Turquie et en Grèce, Paris 1925, σ. 99-100.*

2. *Βλ. Tafrali, ε.ἄ., σ. 199-200.*

3. *Βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου εὐαγγελίου Θεσσαλονίκης, BZ, τ. 6 (1897), σ. 538, 542. Β. Α. Μυστακίδον, Διάφορα περὶ Θεσσαλονίκης σημειώματα, «Ἐλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως», τ. 27 (1900), σ. 387. Πρβλ. καὶ Tafrali, Topographie, σ. 200.*

4. *Βλ. Ξανθοπούλου - Κυριακοῦ, ε.ἄ., σ. 198.*

τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων¹ ἡ ἡ σημερινὴ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (Rotonda), γιατὶ μᾶς μιλεῖ γιὰ τὸν τεράστιο τροῦλο τῆς. Ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, δὲν πρέπει νὰ ὑπάρξῃ καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἐκκλησία τῆς Ἀχειροποιήτου, τὴν ὁποία οἱ Τοῦρκοι μετέτρεψαν σὲ τζαμὶ ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1430 ὡς σύμβολο τῆς νίκης τους². ‘Ο De la Croix ὅμως κάνει τὸ λάθος καὶ ἀποδίδει στὸν σύγχρονό του Μεχμέτ Δ’ (1648-1687) τὴν μετατροπὴ τῆς Ἀχειροποιήτου σὲ τζαμί.

‘Ως πρὸς τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου δὲν προσφέρει νέα στοιχεῖα παρὰ μόνο τὴν παράδοση ὅτι τὴν ἐκκλησία τὴν ἔκτισε κάποιος πολὺ πλούσιος ἔμπορος πρὶν ἀπὸ 900 χρόνια καὶ ὅτι τὴν ἀποτελείωσε ὁ αὐτοκράτορας τῆς ἐποχῆς του. Ἡ παράδοση αὐτὴ εἶναι ὅσο ξέρω ἀθησαύριστη. Μιλεῖ ἐπίσης γιὰ ἕνα πηγάδι μὲ ἄγιασμα καὶ ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὴν ὑπόγεια κρύπτη τοῦ ναοῦ.

7. Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες εἰδήσεις τοῦ De la Croix, ἀξιόλογες εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἀναφέρονται στὴν διοίκηση καὶ στὸν πληθυσμὸν τῆς Θεσσαλονίκης, ἵδιως στοὺς Ἐβραίους. Μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἔχουν τριάντα συναγωγὲς (οἱ πιὸ σημαντικὲς εἶναι αὐτῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Καστίλλη, τὴν Πορτογαλία καὶ τὴν Ἰταλία), ὅτι ἔχουν δύο κολλέγια καὶ δέκα χιλιάδες μαθητὲς ποὺ συρρέουν ἐκεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ Ἐβραῖοι εἶναι οἱ πολυπληθέστεροι κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης, 22.000, χωρὶς τὶς γυναικεῖς καὶ τὰ παιδιά, ἔναντι 10.000 Τούρκων καὶ 4.000 Ἑλλήνων. Πληρώνουν φόρο 6.000 χρυσὰ νομίσματα, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν πολὺ περισσότερα, γιατὶ κρύβουν τὸν πραγματικὸ ἀριθμό τους. ‘Ο De la Croix τοὺς κατηγορεῖ μάλιστα ὅτι κερδίζουν πολλὰ (160.000 χρυσὰ νομίσματα) ἀπὸ τὴν βιοτεχνία τῶν ὑφασμάτων ποὺ προορίζονται γιὰ ἐνδυμασίες τῶν γενιτσάρων καὶ ἐπομένως ὁ φόρος τους εἶναι μηδαμινός.

Νομίζω ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐβραίων ποὺ δίνει ὁ De la Croix εἶναι ὑπερβολικός, παρὰ τὴν πραγματικὰ μεγάλη ἀκμὴ καὶ εὐημερία τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας τὴν ἐποχὴν ἐκείνη. Χαρακτηριστικὸ τῆς ὑπερβολῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι ὁ De la Croix μνημονεύει 10.000 μαθητές, ἐνῶ ἄλλος σύγχρονός του Τούρκος περιηγητὴς τοὺς κατεβάζει σὲ 1.000³. Ἡ τάση αὐτῆς τῆς ὑπερβολῆς διφείλε-

1. Βλ. Ἀ π. Βακαλόπουλος, ‘Υπῆρξε ἐπὶ τουρκοκρατίας μητροπολιτικὸς ναὸς ὁ Ἀγίος Γεώργιος καὶ πότε; «Μακεδονικά», τ. 4 (1955-1960), σ. 547-549.

2. Βλ. A p. Bakalopoulos, Zur Geschichte der Acheiropietos und H. Paraskevi-kirche in Saloniki nach der Eroberung der Stadt durch die Türken im Jahre 1430, BZ, τ. 37 (1937), σ. 372-375.

3. Βλ. M u s t a f a b e n A b d a l l a H a d s c h i C a l f a, Rumeli und Bosna: Geographisch Beschrieben, μετάφρ. Joseph von Hammer, Wien 1812, σ. 78. Τὸν De la Croix ὑπονοεῖ καὶ ὁ Αἰμέ - Μαντίν (ε.ά., σ. 79), ὅταν γράφῃ ὅτι ὑπερβολικὰ μερικοὶ ταξιδιῶτες ἀνέβαζαν τοὺς Ἐβραίους μαθητές σὲ 10.000.

ται ἵσως στὰ αἰσθήματα μνησικακίας ποὺ ἔτρεφε ὁ De la Croix γιὰ τοὺς Ἐβραίους ποὺ προμήθευαν στὸν σουλτάνο τὴν τσόχα τῶν ἐνδυμασιῶν τῶν γενιτσάρων καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀνταγωνίζονταν τὴν εἰσαγωγὴ τῶν γαλλικῶν ὑφασμάτων.

Τὰ συμπεράσματά μας τὰ σχετικὰ μὲ τὴν συμβολὴ τῶν στοιχείων τοῦ De la Croix στὴν ἱστορία τοῦ τόπου μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν ώς ἔξῆς:

1) Ὁτι, μετὰ τὴν κατάσχεση τῆς γνωστῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου (1493) ἀπὸ τὸν Βαγιᾶζιτ Β', οἱ Ἑλληνες κάτοικοι μετέφεραν τὴν λατρεία τοῦ πολιούχου σὲ ἄλλον ναό, τῆς Θεοτόκου, κοντὰ στὰ παραθαλάσσια τείχη. Στὸ ἔξης ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου τιμᾶται καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Δημητρίου.

2) Ὁ ναὸς αὐτὸς εἶναι παλαιὸς βυζαντινὸς κτισμένος ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Β' (1282-1328).

3) Βαθμιαῖα ἐπικρατεῖ περισσότερο ἡ ὀνομασία τοῦ πολιούχου καὶ ἀπαντᾶται συνήθως στὰ κείμενα μὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

4) Ὁ ναὸς αὐτὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου φαίνεται ὅτι ἔγινε μητροπολιτικὸς μετὰ τὴν κατάσχεση τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων στὰ 1590 καὶ ἔμεινε μὲ τὴν ἴδιότητα αὐτήν, παρὰ τὶς πιθανὲς πυρκαϊὲς καὶ ἀνιδρύσεις του, ώς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. ὅποτε κτίστηκε στὴν θέση του ὁ σημερινὸς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.

5) Ὁτι ὡς τὰ 1679 σώζονταν πέντε ὁρθόδοξες γυναικεῖες μονὲς στὴν Θεσσαλονίκη μὲ 100 περίπου μοναχὲς στὴν κάθε μιὰ καὶ ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ἦταν καὶ ἡ τῆς Ἀγίας Ἐλεούσας ἡ Λεχούσας, τῆς δοπίας τὰ ἐρείπια σώζονταν ώς τὴν μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1917. Ἐπομένως ἡ ἐκκλησία αὐτὴ πρέπει νὰ διαγραφῇ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν σωζομένων ἐκκλησιῶν τοῦ Ταφραλί καὶ νὰ μεταφερθῇ στὸν κατάλογο τῶν ἐξαφανισμένων μονῶν.

6) Ὁτι ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Γαβριὴλ εἶναι ὁ γνωστὸς ναὸς τῶν Ἀγγέλων.

RÉSUMÉ

C. A. V a c a l o p o u l o s, Renseignements donnés par le voyageur De la Croix (1679) sur Thessalonique.

Le voyageur De la Croix, qui a été secrétaire de l'ambassade de France à Constantinople, nous donne une brève, mais intéressante description de Thessalonique. Quelques de ses informations, surtout celles sur les églises, sont très importantes pour l'histoire de cette ville pendant la domination turque. Le voyageur français enumère quatre tours le long de l'enceinte sur la côte maritime. Ensuite il nous renseigne sur la métropole orthodoxe de Sainte Vierge (construite par l'empereur Andronic II (1282-1328), où les orthodoxes ont transféré le culte de Saint-Démétrius après l'occupation de son église par les Turcs (1493).

Dorénavant la métropole est plus connue par le nom du Saint protecteur de la ville que par son ancien nom de Sainte Vierge. Aussi De la Croix nous fait apprendre que Thessalonique jusqu'à 1679 avait cinq monastères de religieuses dont il nomme — malheureusement — seulement trois: de Sainte Vierge, de Sainte Théodore et de Sainte Legousse. Quant à l'identification de ces établissements religieux nous ne trouvons pas de difficultés sérieuses que seulement pour le dernier monastère. Dans mon étude je cherche à montrer qu'il s'agit d'une église, jadis byzantine, qui s'appelait Sainte Ἐλεούσα (Notre Dame de la Miséricorde). Son nom par confusion a été altéré et changé à Sainte Λεχούσα, qui signifie Sainte Protectrice de femmes en couches. Cette église était conservée, en ruines certainement, jusqu'à la dernière grande incendie de Thessalonique en 1917. Maintenant, il n'y en a plus de vestiges. Aussi les renseignements de De la Croix sur la population de la ville sont assez intéressants.